

1.01
Prejeto 9. 7. 2009

UDK 314.116(083.41)((497.4:497.115)"19"

Sabina Žagar Žnidaršič*

Kosovo in Slovenija - primerjalna analiza demografskega prehoda

---

IZVLEČEK

V članku skušamo primerjati demografski razvoj v Republiki Sloveniji in v Republiki Kosovo v zadnjih desetletjih. Glavni namen prispevka je opozoriti na pomembne razlike in razloge za zelo različen potek demografske tranzicije v obeh izbranih okoljih. Medtem ko se je v Republiki Sloveniji demografska tranzicija konec prejšnjega stoletja sklenila, se je v Republiki Kosovo zaustavila v svoji prvi fazi. Tako kot se sooča Republika Slovenija danes s 'posttranzicijskimi' razmerami, za katere so najbolj značilna bistveno spremenjena razmerja med generacijami, je Republika Kosovo v samem središču tranzicije in njeni aktualni podatki o gibanju prebivalstva kažejo, da je pred povsem novimi izzivi, povezanimi z napovedujočimi se radikalnimi spremembami (tudi) rodnostnega vedenja prebivalstva.

Ključne besede: Republika Slovenija, Republika Kosovo, prebivalstvo, demografija, 20. stoletje, nataliteta, mortaliteta, smrtnost dojenčkov, maskuliniteta, ženske

KOSOVO AND SLOVENIA - COMPERATIV ANALYSIS OF DEMOGRAPHICAL TRANSITION

In the following article the author compares the demographic development in the Republic of Slovenia and the Republic of Kosovo in the last few decades. The author's main intention is to underline the important differences and reasons for a very different process of the demographic transition in both environments under consideration. While the demographic transition in the Republic of Slovenia concluded in the end of the previous century, in the Republic of Kosovo it was suspended at its initial stage. Today the Republic of Slovenia faces the "post-transition" circumstances with its characteristic significantly altered relations between the generations, while the Republic of Kosovo is in the very middle of the transition. Its current demographic data indicates it is facing completely new challenges, related to the looming radical changes (also) in the fertility behaviour of the population.

Key words: Republic of Slovenia, Republic of Kosovo, population, demography, 20th century, fertility, mortality, infant mortality, masculinity, women

---

* Dr., doc., Fakulteta za Humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper; e-naslov: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

Današnji Republiko Slovenijo in Republiko Kosovo ne povezuje le sobivanje v skupnih državah, ampak sta se območji vse od 'zimske vstaje' leta 1981 na Kosovu prek obdobja največjih političnih napetosti v osemdesetih letih 20. stoletja do razpada socialistične Jugoslavije tudi intimneje povezali.

Na tem mestu nas bodo zanimali trendi gibanja prebivalstva, ki so bili v obeh območjih medsebojno kar se da različni, in ki so proizvedli tudi povsem različne aktualne realnosti. S pomočjo predvsem statističnih virov bomo skušali medsebojno primerjati trende v gibanju prebivalstva in pokazati na najpomembnejše razlike med njimi; skušali bomo pokazati na nekatere vzroke za obstoječe razlikovitosti in opozoriti na mogoče trende v prihodnosti. Raziskovalno nas bo zanimal potek demografskega prehoda na Kosovu kot ozemlju, kjer je ta potekal drugače kot v Sloveniji (in po večini Evrope) in kot predvidevajo teorije prehoda; izpostavljena bodo vprašanja naravne rasti prebivalstva glede na gibanje smrtnosti in rodnosti, posebej nas bosta zanimala mrtvorojenost in smrtnost dojenčkov kot pomembna kazalnika stopnje modernizacije, ter visoka stopnja maskulinitete. Najpomembnejša težava, s katero se kot raziskovalci ob tem srečujemo, je primerljivost razpoložljivih virov in podatkov, ki jih le ti prinašajo. Država Slovenija danes razpolaga z bogato bazo statističnih podatkov, ki ustrezno pokrivajo celotno obdobje od sredine 19. stoletja, od tedaj, ko je avstrijska monarhija leta 1857 uvedla in izvajala redne in po sodobnih standardih oblikovane popise svojega prebivalstva. Na območju Kosova pa moramo računati na vsaj dve pomembni časovni cezuri: prva zadeva obdobje pred nastankom Kraljevine Jugoslavije, druga pa nastopi v obdobju vrhunca političnih napetosti med Srbijo in Kosovom znotraj socialistične Jugoslavije; tako so podatki za čas od zadnjega skupnega jugoslovanskega popisa leta 1981 pa vse do danes raziskovalno vprašljivi in pomanjkljivi. Statistična služba vlade Republike Kosovo (dalje SOK¹) vsaj od leta 2002 pripravlja vsebinsko omejena statistična poročila, prav sedaj pa so priprave za izvedbo prvega splošnega popisa prebivalstva na območju Republike Kosovo v svoji sklepni fazi. Težava s statističnimi podatki na Kosovu je povezana tudi z obstrukcijami posameznih etnij (srbske in/ali albanske) ob štetjih in zbiranjih podatkov.

Demografska realnost na ozemlju Republike Kosovo je vsaj znotraj evropskih prostorov izrazito specifična in zato raziskovalno izjemno zanimiva. Za Kosovo ni značilna le najhitrejša rast prebivalstva na račun naravnega obnavljanja, ne le najmlajša struktura celotnega prebivalstva, ampak izstopa tudi po visokem številu porok ob hkrati visokih deležih nezakonskih rojstev in visoki stopnji maskulinitete. Demografski trendi kar najbolj neposredno vplivajo na druga sklopa v strukturi prebivalstva: na socialno-ekonomskega in družbenega; hkrati pa so tudi njuni 'ujetniki'. Čeprav ta vprašanja v raziskavi niso bila posebej obravnavana, velja opozoriti vsaj na najpomembnejše povezave in soodvisnosti: visoka stopnja brezposelnosti, neuravnotežena struktura posameznih sektorjev narodnega gospodarstva, slaba izobrazbena struktura prebivalstva.

1 Statistical Office of Kosovo ali SOK oz. Enti i Statistikës së Kosovës ali ESK, Statistični urad Republike Kosovo, ki deluje znotraj Ministrstva za javne službe. V besedilu so uporabljene angleške strani kosovske statistične službe.

Demografski prehod

Za Republiko Slovenijo bi lahko ocenili, da se je demografski prehod² v teku zadnjih dvestotih let odvrtel in stekel v negativno naravno rast prebivalstva, ob kateri samo priselitveni tokovi zagotavljajo njegovo počasno naraščanje. Podatki za Republiko Kosovo pa kažejo, da se je tukaj demografski prehod začel kasneje, da je dosegla prva faza prehoda, za katero je značilno upadanje smrtnosti in naraščanje naravnega prirastka, vrhunec v obdobju SFRJ in da ga je dogajanje zadnjih dveh desetletij radikalno pretreslo. Demografski prehod na Kosovu je konec 20. in v začetku 21. stoletja vstopil v svojo drugo fazo, za katero je značilno postopno zniževanje rodnosti.

Tabela 1: *Demografski prehod v Sloveniji*³

Obdobje	Rodnost	Smrtnost	Stopnja naravnega prirastka / padca	Stopnja selitvenega prirastka / padca	Delež zunajzakonskih rojstev
1754-1779	36,3	32,8	3,5	-0,7	/
1780-1819	34,0	35,6	-1,6	-0,1	/
1818-1846	34,6	26,1	8,5	0,2	/
1846-1857	32,0	28,7	3,3	-3,7	/
1858-1869	33,4	26,5	6,9	-2,7	16,4
1870-1880	34,4	28,1	6,3	-2,1	10,5
1881-1890	35,1	27,0	8,1	-3,8	9,9
1891-1900	34,8	26,2	8,6	-5,9	8,5
1901-1910	34,0	23,5	10,5	-6,4	7,7
1911-1920	25,9	23,5	2,4	-4,2	/
1921-1930	28,7	17,7	11,0	-4,6	/
1931-1940	23,4	15,0	8,4	-4,4	9,9
1941-1947	20,3	16,1	4,2	-4,4	/
1948-1952	23,3	12,2	11,1	-2,3	11,7
1953-1961	19,7	9,7	10,0	-2,9	10,7
1961-1970	17,8	9,9	7,9	-2,5	9,2
1971-1980	16,8	10,2	6,6	2,4	10,5
1981-1990	13,8	10,4	3,5	0,5	19,3
1991-2000	9,7	9,8	-0,1	2,3	31,0
2001-2004	8,8	9,4	-0,6	1,3	41,7

² S pojmom demografski prehod ali demografska tranzicija označujemo eno od razsežnosti prehoda iz tradicionalnih v moderne družbe, ki se v demografiji kaže kot prehod od visoke stopnje rodnosti in smrtnosti k nizki stopnji obeh; vmesno stopnjo označuje porast naravnega prirastka kot posledico časovnega zamika med zniževanjem smrtnosti in rodnosti. Demografsko tranzicijo je zato nujno misliti skupaj z drugima dvema procesoma prehoda: z industrializacijo oz. ekonomsko in s politično transformacijo. V večini Evrope so se ti procesi intenzivno prepletali v 19. in 20. stoletju in dokončno preoblikovali podobo evropskih držav.

³ Milivoja Šircelj: Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Ljubljana 2006 (dalje Šircelj, Rodnost v Sloveniji), str. 46.

Začetek demografskega prehoda v Sloveniji lahko postavimo v prvo polovico 19. stoletja, ko je padla smrtnost celotnega prebivalstva pod 30‰. S skoraj stoletnim zamikom je padcu smrtnosti, ob predhodnem porastu sredi 19. stoletja, sledil tudi upad rojstev: v letih 1911-1920 upade rodnost pod 30‰. Od začetka 20. stoletja se rodnost in smrtnost nenehno zmanjšujeta vse do konca stoletja, ko se njuni stopnji ujmeta na vrednostih pod 10‰. V 21. stoletje vstopi Slovenija prvič z negativnim naravnim prirastkom.⁴

Tabela 2: *Naravno gibanje prebivalstva Kosova*⁵

Leto	Št. prebivalcev v tisočih	Rodnost	Smrtnost	Stopnja naravnega prirastka	Smrtnost dojenčkov
1934	592	37,6	20,6	17,0	161,7
1950	764	46,1	17,0	29,1	141,3
1955	842	43,6	18,2	25,4	164,0
1960	944	44,1	14,2	29,9	132,5
1965	1075	40,5	10,9	29,6	122,6
1970	1220	36,5	8,9	27,6	96,3
1975	1406	35,1	7,1	28,0	80,3
1980	1553	34,2	5,7	28,5	57,7
1985	1760	30,6	6,7	23,9	56,1
1987	1848	30,4	5,6	24,8	50,7
2002	1985	18,2	2,8	15,4	11,1
2003	2016	15,9	3,2	12,7	14,5
2004	2041	17,2	3,1	14,1	11,8
2005	2070	18,0	3,4	14,6	9,6
2006	2100	16,3	3,6	12,7	12,0
2007	2126	15,6	3,1	12,5	11,0

Na Kosovu se je začela smrtnost zniževati že v obdobju prve jugoslovanske države in njeno upadanje je zaznamovalo celotno 20. stoletje. Za razliko od Slovenije pa je intenzivno upadanje smrtnosti na Kosovu potekalo vzporedno z naraščanjem rodnosti; še posebno je ta obratno sorazmerni trend značilen za prva desetletja znotraj socialistične Jugoslavije. Vzorec visoke rodnosti in padajoče

⁴ V zadnjih letih beležimo v Republiki Sloveniji rahel porast rodnosti: v letu 2005 9,1‰, 2006 9,4‰, 2007 9,8‰ in v letu 2008 10,1‰; smrtnost pa stagnira na stopnji, kot jo narekuje starostna piramida in splošno staranje celotnega prebivalstva: 2005 9,4‰, 2006 9,1‰, 2007 9,2‰ in v letu 2008 9,1‰; splošna stopnja rodnosti ostaja nizka: 2001 1,21 otroka na žensko, 2002 1,21, 2003 1,2, 2004 1,25, 2005 1,26, 2006 1,31, 2007 1,38 otroka na žensko; SURS: http://www.stat.si/tema_demografsko_prebivalstvo.asp, dostop 20. 6. 2009.

⁵ Za leto 1934: Prilozi za izgradjanje društvenih stavov o planiranju porodice i regulisanju uslova prekida trudnoče. Beograd 1968, Priloga 1., Osvrt na demografski razvitak jugoslovenskog stanovništva, tabela str. 3.

Za leta 1950-1987: Jugoslavija 1918-1988, Statistični godišnjak. Beograd 1989 (dalje Jugoslavija 1918-1988), tabela 3-8, Kretanje stanovništva po republikama i pokrajinama, str. 42-43. Podatki za 21. stoletje: SOK: Analysis of the Vital Statistics for the newest period of Time http://www.ksov.net/ESK/eng/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=8&Itemid=8, dostop 17. 6. 2009.

smrtnosti ostaja značilen vse do preloma tisočletja, ko rodnost prvič pade pod 20‰, smrtnost pa doseže dno pri 2,8‰ leta 2002. Posebnost dinamike razmerja med rodnostjo in smrtnostjo na Kosovu v 20. stoletju je v stalnem in občutnem upadu smrtnosti, ki se je v letih 1934-2002 zmanjšala skoraj za desetkrat, in v počasnejšem in (predvsem) zakasnelem padcu rodnosti, katere stopnje so se v istem obdobju razpolovile. V podobnem obdobju je bil za Slovenijo značilen drugačen proces: smrtnost je upadla za tretjino, rodnost pa skoraj za trikrat.⁶

Če se ob koncu demografskega prehoda Slovenija sooča s stagnacijo tako rodnosti kot smrtnosti, negativnim naravnim prirastkom, upadanjem števila mlajših in naraščanjem števila starejših prebivalcev, nujnostjo odpiranja vprašanj vzpostavitve novega medgeneracijskega dogovora in oblikovanja dolgoročne priselitvene politike, so dileme, s katerimi se srečuje danes Kosovo sredi demografskega prehoda, drugačne in se dotikajo predvsem vprašanj modernizacije družbe. Kazalniki naravnega gibanja prebivalstva v Republiki Kosovo v prvem desetletju 21. stoletja kažejo na pomembne spremembe trendov: rodnost se zmanjšuje, smrtnost stagnira na izjemno nizkih vrednostih, posledično pa stagnira tudi naravni prirastek.

Dejavniki prehoda

Znotraj demografije je vse do sredine 20. stoletja prevladovalo mnenje, da je evropski demografski prehod kar najtesneje povezan s spremembami v načinih življenja, ki sta jih prinesli industrializacija in urbanizacija. Sodobnejša opazovanja in raziskovalna dognanja tako demografije kot historične demografije pa so tovrstna prepričanja izpostavila resnemu dvomu; raziskovalci so spoznali, da ne obstaja preprosta povezava med socialno-ekonomskim razvojem in demografskimi spremembami. Poleg ekonomskih so tako postali pomembni tudi drugi dejavniki, na primer, preusmeritev vrednot k individualizmu in težnji po samouresničitvi, širjenje ideje o nuklearni družini, v kateri postanejo otroci neto prejemniki družinske blaginje, in razširjanje vednosti in prakticanja rabe učinkovitih sredstev kontracepcije.⁷ Zgodovinska perspektiva znotraj preučevanja gibanja prebivalstva postavlja vse naštetje dejavnike pod dodaten vprašaj; slej ko prej z njimi ne moremo pojasniti, zakaj je do upadanja smrtnosti, začetnega agensa demografskega prehoda, prišlo bistveno pred uveljavitvijo vseh omenjenih dejavnikov. Za razumevanje poteka demografskega prehoda je torej ključno razumevanje vzrokov za začetni upad smrtnosti opazovanega prebivalstva.

Na področju današnje Republike Slovenije je smrtnost dokončno padla pod 30‰ v obdobju po napoleonskih vojnah, po ponovni konsolidaciji avstrijske oblasti. Če razumemo demografski prehod kot prehod iz obdobja, ko je bilo gibanje prebivalstva odvisno predvsem od dejavnikov prisile,⁸ k obdobju, ko so

---

⁶ V jugoslovanskem merilu je bil proces upadanja smrtnosti in rodnosti mnogo bolj uravnotežen: med letoma 1931 in 1987 sta se obe vrednosti razpolovili: smrtnost od 13,8‰ na 9,2‰, rodnost od 33,6‰ na 15,3‰; V: Jugoslavija 1918-1988, str. 41, tabela: Kretanje stanovništva.

⁷ Šircelj, Rodnost v Sloveniji, str. 30-34.

⁸ Livi Bacci med dejavnike prisile prišteva "podnebje, prostor, zemljo, poselitvene vzorce, bolezni, energijo, prehrano". Livi Bacci: Prebivalstvo v zgodovini Evrope. Ljubljana 2005 (dalje Bacci, Prebivalstvo v zgodovini), str. 9, torej tiste dejavnike, ki so pomembni za celotno prebivalstvo, ki se le počasi spreminjajo, ali sploh ne, na katere se mora prebivalstvo za daljši ali krajši čas prilagoditi, ki

pomembnejši dejavniki izbire,⁹ pomeni na Slovenskem prva polovica 19. stoletja začetek tega prehoda: v letu 1817 beležimo na Slovenskem zadnjo veliko lakoto, enega od pomembnejših določevalcev prebivalstvenega gibanja starega režima.¹⁰ To je bil tudi čas, ko je bila tudi na Slovenskem agrarna revolucija dokončno uveljavljena in je prinesla večjo dinamiko in proizvodnjo v sektor gospodarstva, ki je bil še v 20. stoletju najpomembnejši in v katerem se je preživljala večina prebivalstva. Devetnajsto stoletje je bilo tudi čas, ko se (tudi) naš prostor ni več srečeval z epidemijami, ki so še stoletje pred tem močno vplivale na število prebivalstva; izjema je le epidemija kolere iz sredine 19. stoletja, katere učinki se kažejo tudi v povečani stopnji smrtnosti. Ključne spremembe za nadaljnji potek prehoda zadevajo tudi spremembe v položaju predvsem kmečkega, večinskega prebivalstva, ki so povečevale notranjo diferenciacijo in mobilnost kmečkega prebivalstva. Začetek 19. stoletja je na Slovenskem tudi čas zgodnje industrializacije, začetek procesa prestrukturiranja narodnega gospodarstva, ki je bil na našem ozemlju sicer med najpočasnejšimi znotraj avstrijske monarhije. Nikakor ni nepomembno, da je bila v letu 1868/69 izpeljana učinkovita šolska reforma, ki je v osnovno izobraževanje vključila vse otroke ne glede na spol ali socialni status staršev; pismenost na Slovenskem je bila že pred koncem 19. stoletja visoka in je zajemala dobrih 80% prebivalstva.

Ob sočasnem zniževanju smrtnosti in ohranjanju visoke rodnoti je bil v celotnem 19. stoletju naravni prirastek dežele visok; posamezna, predvsem razvojno obrobna območja so postala glede na razpoložljive vire preživljanja prenaseljena in slovensko ozemlje se je vključilo v migracijske in emigracijske evropske tokove. Migracijski tokovi so sicer polnili tudi domača upravna, trgovska in industrijska središča, v katerih je prebivalstvo naraščalo bistveno hitreje, kot kažejo povprečja za celotno slovensko ozemlje, vendar je bil dejanski prirastek bistveno nižji od naravnega.¹¹ Odnos oblasti do emigracije, odhajanja presežnega prebivalstva se je spreminjal sorazmerno z rastjo prebivalstva; vse do leta 1867 so morali imeti izseljenci posebno dovoljenje, povezano s plačilom odhodnine/Abfahrtsgeld, po tem letu je zadostovala za moške izseljence le opravljena obveznost redne vojaške službe.¹² Nasploh so avstrijske državne statistike o emigrantih presenetljivo slabe,¹³ kar morda kaže tudi

torej zahtevajo prilagoditveno vedenje in nujno prebivalstva, da svojo rast uskladi s temi dejavniki.

⁹ Dejavniki izbire najbolj vplivajo na ritem rasti prebivalstva, so izraziti pospeševalci ali zaviralci rasti prebivalstva, "so spremembe individualnega ali kolektivnega vedenja, ki so pomembne za demografski razvoj in so povezane s svobodnimi odločitvami". Bacci, *Prebivalstvo v zgodovini* str. 11: poročnost, rodnot, ki jo določajo tako naravni kot preišljeni dejavniki, mobilnost in migracije.

¹⁰ Obdobje 1816-17 pomeni v celotni Zahodni in Srednji Evropi zadnjo veliko preživitveno krizo, ki so jo povzročile podnebne spremembe, dvig cen in spremljajoča epidemija tifusa. Kasnejše krize so imele lokalni značaj, čeprav so lahko bile v svoji posledicah zelo hude (npr., velika lakota na Irskem sredi 19. stol.).

¹¹ Naravni prirastek na Kranjskem je bil v desetletju 1880-1890 7,83%, dejanski pa 3,7%, od 1890 do 1900 8,34% oz. 1,8%, v desetletju 1900-1910 naravni prirastek 9,59% in dejanski prirastek 3,5%; Sabina Ž. Žnidaršič: *Ora et labora - in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910*. Ljubljana 2000 (dalje Žnidarič, *Ora et labora*), str. 111.

¹² Aleks Kalc: *Razvojni obrisi izseljenske zakonodaje v 19. stoletju in do prve svetovne vojne*. V: *Dve domovini*, 1997, št. 8, str. 9-35.

¹³ 'Presenetljivo slabe' predvsem zato, ker velja Avstrijska državna statistika za vzorni primer med evropskimi državnimi statistikami, kot je že davnega leta 1899 ugotavljal Ferrin Weber (*Adna Ferrin Weber: The Growth of Cities in the Nineteenth Century. A Study in Statistics*. New York 1965) in s čimer se moramo strinjati vsi, ki kot raziskovalne vire uporabljamo tudi različne države statistike. Gl. Aleks Kalc: *Ladijske potniške evidence kot vir za zgodovino izseljenstva, s posebnim ozirom na izseljenske sezname tržaškega pristanišča*. V: *Dve domovini*, 1996, št. 7, str. 51-69.

na uporabo izseljenstva kot socialnega korektiva znotraj družb, ki niso zmogle zadovoljivo reševati prebivalstvenih porastov. Za razvoj prebivalstva so migracije pomembne, ker so (in kadar so) spolno selektivne; tudi glede spola izseljencev tavamo v poltemi, statistike nam pri tem ne pomagajo vedno, vendar "približno razmerje govori o dveh izseljenih Kranjcih na eno izseljeno Kranjico (1,7 : 1)."¹⁴ Manko moških v starostnih skupinah prebivalstva, primernih za sklenitev zakonske zveze, pa je v obdobjih in okoljih, v katerih je bila sklenjena zakonska zveza, tako rekoč prvi pogoj za reproduktivno življenje moških in (predvsem) žensk, ključno povezan s stopnjo rodnosti. Migracijski premiki prebivalstva so bili ključni pri procesu trganja tradicionalnih socialnih mrež kot tistih družbenih veziv, prek katerih se prenašajo tradicionalne življenjske prakse, povezane (tudi) z reprodukcijo prebivalstva; in znotraj teh vprašanj so ključna skupina ženske.

Prebivalstvo Kosova je v obdobju socialistične Jugoslavije izjemno hitro naraščalo; do prve podvojitve je prišlo v dobrih tridesetih letih, v obdobju od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja, ko je prebivalstvo Kosova prvič doseglo milijon in več ljudi. V drugi polovici 20. stoletja se je hitra rast prebivalstva nadaljevala in do začetka 21. stoletja beležijo statistike na Kosovu že dva milijona prebivalcev. V sedemdesetih letih se je torej prebivalstvo Kosova podvojilo kar dvakrat.¹⁵ Rast prebivalstva je bila na Slovenskem v prejšnjem stoletju bistveno počasnejša. Če rekonstruiramo podatke o številu prebivalstva za obdobje popisa leta 1931, je bilo tedaj na ozemlju današnje Republike Slovenije 1,266.604 oseb,¹⁶ po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije pa jih je bilo v letu 2008 2,032.362,¹⁷ kar pomeni, da se je prebivalstvo v tem obdobju uspelo povečati za dobrih 60%. Na hitro rast kosovskega prebivalstva pa so odločilno vplivali vsakokratni migracijski tokovi, ki so bistvena komponenta zgodovinskega razvoja tega prostora v 20. stoletju.¹⁸ Glede potekov in posledic migracijskih tokov na območju Kosova (in Albanije ter zahodne Makedonije, na ozemljih, poseljenih z Albanci) obstajajo izrazito kontradiktorne teze. Zlasti srbski viri navajajo močne selitvene tokove tudi v novjšem obdobju; tako poudarja Šaranović¹⁹ beg Albancev na prostore Kosova in zahodne Makedonije v obdobju po drugi svetovni vojni zaradi tiranije albanskega režima pod Enverjem Hoxo, Trifunovski²⁰ pa je "na podlagi večletnega terenskega preučevanja dokazal priseljsko poreklo številnim albanskim družinskim zadrugam v Pologu (zahodna Makedonija)".²¹ Prihod po večini mlajših generacij (in po večini moških), ki izkazujejo veliko asimilacijsko sposobnost,²² je nedvomno pri-

¹⁴ Žnidaršič, *Ora et labora*, str. 53.

¹⁵ Ocena rasti opazovanega prebivalstva je seveda odvisna od izhodiščnega leta; rast prebivalstva Kosova je ob primerjavah za daljša obdobja še mnogo bolj dramatična: po podatkih analize SOK iz junija 2008 lahko vidimo, da se je število prebivalstva na Kosovu v 123 letih od 1880 do 2004 povečalo za osemipolkrat, od 240.000 oseb na 2,041.000 oseb; SOK: *Analysis of the Vital Statistics 7/2008*, str. 5.

¹⁶ Anton Melik: *Slovenija. Geografski opis*. Ljubljana 1963, str. 345.

¹⁷ SURS: <http://www.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>, dostop 16. 6. 2009.

¹⁸ Migracijski tokovi so igrali izredno pomembno vlogo tudi v predhodnih zgodovinskih obdobjih na tem prostoru; gl. Jovan Cvijić: *Balkansko poluostrvo*. Beograd 1966.

¹⁹ Mihailo Šaranović: *Enver hodžina Albanija*. Beograd 1981.

²⁰ Jovan Trifunovski: *Albansko stanovništvo u Makedoniji*. Beograd 1988, str. 13-17.

²¹ Jernej Zupančič: *Albansko vprašanje v luči političnoteritorialne rekonstrukcije Balkana*. V: *Razprave in gradivo*, 2008, št. 55, (dalje Zupančič, *Albansko vprašanje*) str. 6-49. ter str. 25; <http://www.2.arnes.si/~ljinv16/RIG/RIG%2055/Zupancic.pdf>, dostop 6. 2009.

²² Zupančič, *Albansko vprašanje*, str. 25.

speval k porastu rodnosti prav albanske skupnosti in zaradi starostne sestave prebivalstva k upadu smrtnosti. Naravno gibanje prebivalstva Kosova se kaže kot izrazito odvisno od sočasnih številčnih razmerij med različnimi etnijami na tem prostoru; spreminjajoča številčna razmerja med albanskim in nealbanskim prebivalstvom govorijo v prid tezi o izjemni vitalnosti Albancev, saj "v vseh državah, kjer nastopajo bodisi kot večinski narod bodisi kot manjšina, izstopajo z visoko rodnostjo".²³ Na številčna razmerja med različnimi etnijami na prostoru Kosova pa so vseskozi vplivale različne politične akcije in načrti aktualnih državnih skupnosti, ki so bile usmerjene prav v spreminjanje etnične sestave prostora. Tako so v obdobju prve Jugoslavije, ko se zgodnji poskusi asimilacije niso posrečili, skušali z različnimi ukrepi potisniti kar se da veliko Albancev s prostora Kosova in zahodne Makedonije v izseljenstvo. V dvajsetih letih je nastal izjemno podroben načrt Vase Čubrilovića o izselitvi Albancev v Turčijo, ki naj bi bila za odškodnino pripravljena sprejeti celo 400.000 Albancev in jih naseliti na Anatolski planoti. Načrt se ni v celoti posrečil, vendar so po nekaterih ocenah²⁴ iz Jugoslavije izselili približno 100.000 Albancev. V obdobju druge svetovne vojne in Velike Albanije²⁵ so se razmere izrazito poslabšale za srbsko prebivalstvo na okupiranih ozemljih. Po drugi svetovni vojni pa se je skušala socialistična država izogniti podedovanim mednacionalnim nesoglasjem in je (tudi) v ta namen postopoma gradila državni federalizem; kar zadeva položaj Kosova je bila ključna velika ustavna reforma leta 1974, ki je prinesla sedaj avtonomni pokrajini Kosovo notranjo avtonomijo in nekatere attribute državnosti. Po reformah 1974 so se na Kosovu oblikovale nacionalne institucije, stopnjevale pa so se tudi nacionalistične težnje, ki jih je podpirala tudi populacijska premoč Albancev v pokrajini. Vse od šestdesetih let, ko se je v pokrajini začela intenzivnejša industrializacija, je demografski prehod s padanjem rodnosti zajel nealbansko, pretežno srbsko prebivalstvo. Na upadanje števila nealbanskih prebivalcev so poleg zmanjševanja rodnosti močno vplivali tudi izselitveni tokovi tega dela prebivalstva, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih pokrajino zapuščalo predvsem zaradi ekonomskih, v osemdesetih letih pa tudi zaradi političnih in varnostnih razlogov.²⁶ Na socialistične reforme se je albansko prebivalstvo odzvalo drugače; prav v tem obdobju je albanska skupnost beležila največje številčne poraste, ki jih je treba povezati s porastom preživitvenih virov, z upadanjem pomena dejavnikov prisile in s spodbujevalnimi učinki postopne, čeprav močno selekcionirane modernizacije.

Kosovo, kot pretežno v kmetijstvo usmerjena pokrajina, se je vseskozi srečevalo s problemom prenaseljenosti; še danes je to država s primerjalno visoko gostoto poselitve.²⁷ Izseljevanje prebivalstva je tudi zato ena od pomembnih sodobnih zna-

²³ Prav tam, str. 26.

²⁴ Noel Malcolm: Kosovo: A short History. London 2002, str. 286.

²⁵ Velika Albanija, ki je nastala leta 1941 po italijanski zasedbi, je bila prva politična tvorba, ki je približno pokrila ozemeljske težnje političnega združevanja albanskega prebivalstva.

²⁶ V letu 1981 se začne obdobje odprtih konfliktov in uporov Albancev. Pomemben mejnik pomeni leto 1989, ko SR Srbija z spremembo ustave odpravi avtonomijo tako Vojvodine kot Kosova. Vrhunec oboroženih spopadov sodi v leti 1998/99, ki ob mednarodni intervenciji vodi v dejansko ločeni status Kosova, značilen za obdobje po letu 2000. Proces, vsaj za albansko stran, ločevanja s Srbijo se je sklenil s razglasitvijo samostojnosti Republike Kosovo, februarja 2008.

²⁷ Z okoli 200 oseb/km² se uvršča Republika Kosovo med najbolj gosto naseljene evropske države; po podatkih za leto 2008 je gostota naselitve v RS okoli 100, najvišja znotraj EU pa na Nizozemskem s 484 oseb, v Veliki Britaniji s 250 oseb/km². Slovenija v številkah 2008, 74-75.

čilnosti tega prostora; vzroki so tako ekonomski kot politični in pomembni za vse etnične skupine na Kosovu. Izseljavanje kosovskega albanskega prebivalstva je bilo v obdobju socialistične Jugoslavije po večini povezano z ekonomskimi razlogi, predvsem s pomanjkanjem razpoložljivih delovnih mest ob hkratni siloviti številčni rasti prebivalstva. Razkorak med razpoložljivimi delovnimi mesti in številom iskalcev zaposlitve je bil prav na Kosovu največji, kar je vodilo v ekonomsko emigracijo (predvsem moških) in, kot odgovor na zaostrene preživitvene možnosti, nastale zaradi prenaseljenosti, ohranjalo tradicionalno moč družinskih skupnosti.²⁸ Prav tovrstni načini spopadanja s prebivalstveno krizo so na Kosovu najbolj zavirali učinkovitejšo modernizacijo družbe kot najpomembnejšega pospeševalca demografskega prehoda. Po predvsem srbskih interpretacijah naj bi bila visoka rodnost instrumentalizirana za namene albanske nacionalistične politike. V tem kontekstu je tudi pomenljivo, da se je prav Kosovo izjemno slabo vključevalo v obširno jugoslovansko akcijo načrtovanja družine, ki je potekala vse od poznih šestdesetih let prejšnjega stoletja.²⁹

Samo zmanjšanje smrtnosti prebivalstva, ki je sicer incipit procesa demografskega prehoda, pa samo na sebi še ne vodi v drugo fazo, zmanjšanje rodnosti, kajti "starši naj ne bi načrtovali števila rojenih, temveč število odraslih otrok."³⁰ Na upadanje rodnosti - kot naslednjega koraka v demografskem prehodu - so pomembneje od skupnega padca smrtnosti vplivali drugi dejavniki, predvsem večje preživitvene možnosti dojenčkov in majhnih otrok. Smrtnost dojenčkov in rodnost sta tesno povezana procesa in delujeta na medsebojno prepletanih nivojih: večja smrtnost novorojenčkov in dojenčkov³¹ vodi praviloma v zgodnejše ponovne nosečnosti in vpliva na skrajševanje intergenetičnih presledkov, večje število preživelih otrok v družini povečuje časovno in materialno breme njihove nege in vzgoje, večje investicije v nego in vzgojo otrok pa povečujejo njihove možnosti preživetja.³² Na območju Republike Slovenije se je začela smrtnost dojenčkov zmanjševati v drugi polovici 19. stoletja in je padla od okoli 220‰ na približno 170‰ ob začetku 20. stoletja, ko so statistike zaznale tudi prve pomembne (in stalne) padce rodnosti. V 20. stoletju je smrtnost dojenčkov upadala bistveno hitreje in že ob koncu stoletja je Republika Slovenija beležila eno od najnižjih

²⁸ Primerjalna posebnost albanskega okolja reševanja prebivalstvene krize maltuzijanskega tipa je v tem, da ni povzročila, npr. restrikcije rodnosti, dvigovanja poročne starosti in drugih načinov omejevanja reprodukcije prebivalstva, ampak je vodila predvsem v krepitev preživitvenih strategij znotraj tradicionalnih družinskih in klanovskih skupnosti.

²⁹ Pobude za družbeno akcijo, s katero naj bi predvsem 'humanizirali' reprodukcijo jugoslovanskega prebivalstva, dokončno odpravili ilegalne splave, zagotovili zakonskim parom legalen in nadzorovan dostop do učinkovite kontracepcije in medicinskega abortusa, uveljavili načelo, da je načrtovanje števila v zakonu rojenih otrok človekova pravica zakonskega para, za katero naj država zagotavlja potrebne servise, je izvirala iz Slovenije pod ideološkim varstvom Vide Tomšič, vplivne politične osebnosti povojne Jugoslavije in Slovenije. Prvi vrhunec je akcija doživela leta 1968, ko je bila v Jugoslaviji sprejeta Resolucija o načrtovanju družine; po njenem sprejetju so bile republike obvezane vključiti njena stališča v svoje notranje zakonodaje in razviti potrebno infrastrukturo, vendar so bile tako v tempu kot v razsežnostih implementacije povsem suverene. V času po ustavnih reformah 1974 so členi o načrtovanju reprodukciji kot človekovi pravici prišli tudi v posamezne republiške ustave, npr., v slovensko.

³⁰ Šircelj, *Rodnost v Sloveniji*, str. 96.

³¹ Neonatalna in postneonatalna smrtnost dojenčkov.

³² Bacci, *Prebivalstvo v zgodovini*, str. 183.

stopenj smrtnosti dojenčkov na svetu.³³ Upadanje smrtnosti dojenčkov nikakor ni bil premočrten proces, značilen za vse slovenske pokrajine; do pomembnega porasta smrtnosti dojenčkov, več kot 250%, je prišlo, na primer, v obdobju gospodarske recesije v sedemdesetih letih 19. stoletja, in to predvsem v izrazito kmetijskem Prekmurju, kjer se je velik del prebivalstva preživljal kot najeta delovna sila v kmetijstvu in kjer so bile značilne sezonske delovne migracije tako moških kot žensk.³⁴ Na smrtnost dojenčkov so vplivali tudi družbeni dejavniki v tesni povezavi s socialno-ekonomskimi in med njimi je treba posebej poudariti intenzivno urbanizacijo, industrializacijo in profesionalizacijo dela žensk (mater). In prav ta zadnja se je v svoji začetni fazi kazala kot ključna; tako je tudi za slovenska oziroma kranjska mesta, na primer za Ljubljano, veljala ugotovitev: "Pomemben razlog za visoko smrtnost dojenčkov v mestih je slaba prehrana /.../ Nadomestno hranjenje z mlekom, s pomočjo stekleničk je nujno, kjer primanjkuje dojilj; tudi ob primerni previdnosti umrljivost dojenčkov vedno naraste v poletnem času, ko so matere na delu izven doma."³⁵

Smrtnost dojenčkov je kar najtesneje povezana tako s časovnimi kot materialnimi 'investicijami' v njihovo nego, varstvo in vzgojo, za kar so bile v večini kultur večino časa zadolžene ženske. "Na splošno si lahko mislimo, da raven znanja vse do odločilnega nastopa bakteriološke ere ni omogočala - razen v izjemnih družbenih in okoljskih razmerah - omejevanja umrljivosti dojenčkov pod raven 150 na 1000," je zapisal Livi Bacci.³⁶ Vse do moderne dobe sta bila torej ključna dejavnika časovna razpoložljivost mater in njihova praksa dojenja; na splošno pomeni uveljavitev in razširjanje razsvetljenskih pogledov na materinstvo v Evropi tudi (ponovno) utrjevanje prakse rednega in zgodnjega dojenja. Vendar je postajalo dojenje, ne glede na siceršnje lokalne kulturne prakse, v 19. stoletju na novo, drugače segmentirano; manj pomembne so postajale tradicionalne lokalne in socialne prakse, vedno pomembnejša je postajala vpetost žensk v razvijajoči se kapitalistični trg dela. Na podlagi statističnih podatkov za deželo Kranjsko konec 19. stoletja lahko sklepamo, da so bila pretežno agrarna in po načinu življenja tradicionalna okolja, kjer so se ženske preživljale s pridobitnim delom doma, novorojenčkom in dojenčkom mnogo bolj naklonjena kot mesta in industrijska središča, v katerih so ženske vstopale v različna plačana dela praviloma zunaj doma.³⁷ V okoljih, kjer so se ženske preživljale s plačanim delom zunaj doma, je bilo vprašanje, kako uspešno usklajevati materinsko-gospodinjstvo in profesionalne obveznosti, za matere vse do stabilizacije razmer znotraj socialistične države izjemno problematično.³⁸ Na zniževanje smrtnosti dojenčkov je na Slovenskem

³³ V Sloveniji je začela smrtnost dojenčkov hitro upadati po prvi svetovni vojni; leta 1913 je bila 170%, leta 1960 35,8%, 1985 13,1%, 1991 8%, 1999 4,5%, 2006 3,5% in leta 2007 2,8%, kar uvršča RS danes med najuspešnejše države sveta; V: SURS: <http://www.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>, dostop 20. 6. 2009.

³⁴ Šircelj, n. d., str. 96-97; Melik, 1963, str. 344.

³⁵ Ferrin Weber, *The growth of cities*, str. 361.

³⁶ Bacci, *Prebivalstvo v zgodovini*, str. 185.

³⁷ Leta 1896, npr., je bila smrtnost dojenčkov, starih 0-9 mesecev, v Ljubljani - mestu 200%, v njeni neposredni okolici 216%, v izrazito kmetijskem političnem okraju Črnomelj pa najnižja na Kranjskem, 125%; hkratno kranjsko povprečje je bilo 169%; Žnidaršič, *Ora et labora*, str. 94.

³⁸ Na Slovenskem je bilo, npr. v obdobju med obema svetovnjima vojnama, mnogo bolj razširjeno t. i. nadomestno dojenje in oddajanje dojenčkov in majhnih otrok v rejništvo med revnejšimi, delavskimi kot pa med premožnimi sloji; z rejništvom pa se je povezovala visoka stopnja smrtnosti dojenčkov in majhnih otrok; Sabina Ž. Žnidaršič: *Ženske so pa vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in*

ključno vplivala tudi postopna uveljavitev prakse preventivnega cepljenja proti otroškim nalezljivim boleznim; tako je bilo v Sloveniji po epidemiji leta 1921 uvedeno obvezno cepljenje proti kozam, leta 1932 proti škrlatinki, v tridesetih letih proti davici, leta 1951 proti tetanusu, leta 1957 proti oslovskemu kašlju in otroški paralizi, leta 1968 proti ošpicam, proti mumpsu in rdečkam (leta 1972 za deklince, po letu 1991 tudi za dečke).³⁹

Prav upadanje smrtnosti dojenčkov se na Kosovu kaže kot pomemben vzrok padanja rodnosti oziroma lahko ugotovimo, da med obema trendoma obstaja nesporna, čeprav v svoji primarnosti ne nujno tudi povsem jasna povezava.

Do radikalnega in stalnega upada rodnosti na Kosovu je prišlo po upadu smrtnosti dojenčkov pod 50%. Kot (zanimivo) prelomno leto kažejo podatki UNMIK-a⁴⁰ leto 1989/90, ko je smrtnost dojenčkov nenadoma in stalno, da je še pomembnejše upadla za polovico z 51,2‰ leta 1989 na 34,4‰ leta 1990. Smrtnost dojenčkov se je v zadnjem desetletju 20. stoletja nenehno in hitro zniževala in dosegla v začetku 21. stoletja že vrednosti pod 10‰ (na primer leta 2005). Prav padci smrtnosti dojenčkov predstavljajo enega najbolj dramatičnih procesov znotraj naravnega gibanja prebivalstva na Kosovu v zadnji desetletjih. Če vzamemo kot izhodiščno leto primerjave leto 1934, se je smrtnost dojenčkov do prvih let 21. stoletja znižala za petnajstkrat: od 161‰ na 11‰ leta 2007. Zakaj je do tako dramatičnega upada smrtnosti dojenčkov na Kosovu prišlo prav v obdobju največjih političnih napetosti, zaradi pomanjkljivega poznavanja razmer na tem mestu le težko odgovorimo, obstajata pa verjetno dve možnosti: ali imamo opraviti s pomanjkljivimi podatki, ko znotraj neugodnih političnih razmer za ustrezno zajemanje podatkov smrti novorojenčkov in dojenčkov niso bile ustrezno zabeležene, ali pa so se korenito spremenile negovalne prakse in tako bistveno prispevale k večjim preživitvenim možnostim novorojenčkov in dojenčkov. Zaradi ohranjanja doseženo nizkih vrednosti smrtnosti novorojenčkov in dojenčkov tudi po podatkih za 21. stoletje se lahko upravičeno nagibamo k drugi možnosti: da so se vlaganja v nego in s tem v večje preživitvene možnosti novorojenčkov in dojenčkov na prehodu zadnjih stoletij na Kosovu radikalno spremenila. Predpostavko lahko dopolnimo še z drugo, da je povečana skrb za novorojenčke tesno povezana s sočasnim zmanjševanjem rodnosti: manj rojstev, večja vlaganja v rojene, boljše preživitvene možnosti novorojenih. Podmeno, da je manjša smrtnost novorojenčkov in dojenčkov (tudi) na Kosovu neposredno povezana najprej s povečano in ustrežnejšo skrbjo za njihovo nego, potrjujejo tudi podatki SOK,⁴¹ da med umrlimi dojenčki prevladujejo s 95,4% mlajši od dveh mesecev in da med njimi predstavljajo več kot tretjino (36%) prvorojenci, rojeni po večini (61,2%) mlajšim (morda tudi manj izkušenim) materam, starim med dvajset in devetindvajset let. Seveda ne moremo nedoumno določiti sosledja procesov: ali je manj rojstev, do česar je prišlo zaradi vojaških eskalacij, vodilo v skrbnejšo nego rojenih ali pa je manjša smrtnost dojenčkov vodila v zmanjšanje rodnosti. Zaradi neposredne bližine obeh trendov bi bilo verjetno najbolj upravičeno sklepati na prvo možnost,

prati ... Podoba in pojavnost žensk na Slovenskem: Slovenke, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne. Ljubljana, 2008 (dalje Žnidaršič, Ženske).

³⁹ Šircelj, Rodnost v Sloveniji, str. 99.

⁴⁰ <http://enrin.grida.no/htmls/kosovo/SoE/popullat.htm>, dostop 20. 6. 2009.

⁴¹ SOK: Analysis of the Vital Statistic junij 2008, str. 32.

da manjša rodnost omogoči večjo skrb za rojene in s tem po sledično še okrepi trend zniževanja rodnosti (vsaj) s podaljševanjem intergenetičnih presledkov.

Dejavniki, ki bistveno prispevajo k večjim preživetvenim možnostim dojenčkov, sodijo po večini med t. i. dejavnike modernizacije: širjenje in dostopnost sodobnih znanj in tehnologij. Raziskava, ki jo je opravila Elizabeth Horman⁴² poleti 1999 med devetsto ženskami na Kosovu, je, pokazala, da je sodobna praksa dojenja tu slaba, predvsem zaradi nepoznavanja sodobnih znanstvenih spoznanj in smernic. Ugotovitve o praksah dojenja na Kosovu, v okolju, kjer so tradicionalni odnosi, razmerja in prakse izrazito živi in pomembni, so presenetljive in povsem v nasprotju s poznanji v Sloveniji, kjer je, kot smo zapisali že zgoraj, obstajala jasna povezava med tradicionalno usmerjenostjo okolja, boljšo prakso dojenja in posledično manjšo ranljivostjo dojenčkov.

Neredno dojenje je nedvomno dejavnik, ki skrajšuje intergenetične presledke in ob sočasni neuporabi kontracepcijskih sredstev dviguje rodnost;⁴³ neustrezno hranjenje novorojenčkov in dojenčkov pa neposredno povečuje njihovo smrtnost. Uveljavljena tradicionalna praksa dojenja in hranjenja dojenčkov na Kosovu, kot jo je zabeležila Horman leta 1999, je nedvomno dejavnik, ki ni mogel bistveno vplivati na zniževanje smrtnosti dojenčkov v desetletju pred opravljeno raziskavo. Očitno je na tem področju modernizacija bistveno zaostajala in so bile še vedno pomembnejše tradicionalne prakse, ki so se nagibale k modelom t. i. potratne rodnosti.

Nedvomno je bila modernizacija v obdobju socializma bolj kot na področju spreminjanja negovalnih praks učinkovito izpeljana v primeru zdravstvenega varstva žensk in majhnih otrok. Deleži žensk, ki so na Kosovu rojevale v zdravstvenih ustanovah in ob zdravniški strokovni asistenci, so se v socialistični državi postopno zviševali, čeprav je bil tempo rasti v primerjavi s celotno državo izjemno počasen. Po podatkih Zveznega zavoda za zdravstveno zaščito v Beogradu⁴⁴ je leta 1961 že več kot polovica (natančno 53,6% vseh) Jugoslovank rojevala s strokovno pomočjo, na Kosovu je bilo takih manj kot šestina (natančno 17%); desetletje kasneje so se njihovi deleži sicer skoraj podvojili na 31,3%, vendar je bilo to še vedno ob-

⁴² Elizabeth Horman: Report on Breastfeeding Consultancy in Kosovo. September-December 1999. Avtorica navaja podatke, da 11% žensk nikoli ne doji svojega novorojenčka, da jih 35% doji manj kot šest mesecev, da je le 12,2% otrok prve štiri mesece le dojenih, da četrtnina žensk ne začne dojiti prvi dan po porodu, da 68% dojenčkov pije kravje mleko pred starostjo šestih mesecev, da kar 97% dojenčkov uživa črni čaj pred starostjo enega leta, da je 11% dojenčkov dodatno hranjenih z mešanico piškotov in kravjega mleka pred starostjo dve mesecev in 42% pred starostjo šestih mesecev, da le 43% otrok, v starosti med šestim in osemnajstim mesecem, ko naj bi začeli dobivati prvo dodatno hrano, dobi sadje in zelenjavo, in le 39% otrok meso, ribe in jajca in da 10,7% otrok, mlajših od petih let, kaže znake kronične podhranjenosti; <http://www.euro.who.int/Document/Nut/infantkosovo.pdf>, dostop 20. 6. 2009.

⁴³ Uporaba kontracepcijskih sredstev je bila znotraj socialistične Jugoslavije izjemno nizka prav na Kosovu; prav tako je bil delež tistih žensk, ki poznajo katero koli kontracepcijsko sredstvo ali metodo kontracepcije, tu najnižji: po podatkih Centra za demografske raziskave leta 1970 je bilo le 39% kosovskih žensk seznanjenih vsaj z eno kontracepcijsko metodo ali sredstvom. V Sloveniji je bilo takih žensk več kot 90%. Na Kosovu je po podatkih leta 1970 le 1% poročenih žensk uporabljalo katero od kontracepcijskih sredstev; v Sloveniji je bilo takih več kot 60%. V: Socialni aspekti planiranja porodice u Jugoslaviji. Beograd 1974 (dalje Socialni aspekti planiranja porodice u Jugoslaviji), str. 108, 110, tabela 8, tabela 10. Sodobnih podatkov o uporabi kontracepcijskih sredstev med kosovskimi ženskami nismo našli.

⁴⁴ Socialni aspekti planiranja porodice u Jugoslaviji, str. 103, tabela 2.

čutno manj kot je veljalo za hkratno jugoslovansko povprečje, 73,4%.⁴⁵ Razlog za tako majhne deleže porodov na Kosovu v strokovnih ustanovah in ob strokovni pomoči je vsekakor treba pripisati (ne)dostopnosti medicinskih ustanov in kadrov.⁴⁶ Kosovo je bilo še v sedemdesetih letih 20. stoletja pokrajina z največjim številom žensk na zdravstveno ginekološko ustanovo in pokrajina z najmanjšim številom usposobljenega medicinskega osebja.⁴⁷ Danes se na Kosovu 93,7% vseh porodov zgodi v zdravstvenih ustanovah in kar 99,6% z medicinsko pomočjo.⁴⁸ Po podatkih SOK za leto 2007 se v večini kosovski občin otroci rojevajo v porodnišnicah oziroma v medicinskih centrih, v petih občinah pa so deleži otrok, rojenih zunaj zdravstvenih ustanov, visoki in segajo od 15 do 38% vseh v občini rojenih otrok; vendar tudi večina teh porodov poteka ob strokovni pomoči.⁴⁹

Glede mrtvorojenosti lahko sklepamo iz podatkov SOK, da ostajajo deleži glede na živorojene otroke v prvem desetletju 21. stoletja stabilni in se gibajo pod 10%.⁵⁰ Glede mrtvorojenosti opazamo tako na Kosovu kot v Sloveniji podobno soodvisnost: vzporedno s starostjo matere ob porodu narašča tudi stopnja mrtvorojenosti; posebnost so najmlajša skupina mater, kjer so deleži mrtvorojenosti prav tako visoki. Tako na Kosovu kot v Sloveniji se kot posebno opazna starostna meja kaže štirideseto leto matrine starosti: po tej starosti je stopnja mrtvorojenosti

⁴⁵ Najvišje deleže porodnic, ki so rojevale ob strokovni pomoči, so imele v letu 1961 oz. 1971 Slovenija z 98,4% oz. 99%, Vojvodina z 93,8% oz. 97,7% in Hrvaška z 80,3% oz. 94,9%. Postopna 'institucionalizacija' rojevanja je potekala na Slovenskem vse od začetkov 20. stoletja dalje; tako se je v ljubljanski porodnišnici ob koncu tridesetih let rodilo že okoli 80% ljubljanskih novorojenčkov; na slovenskem obrobju pa je ostajala nujna rojevanja na domu ob strokovni pomoči izšolanih babic ali brez njih prisotna še vse do šestdesetih let. Deleži žensk, ki so rojevale v porodnišnicah, je na Slovenskem naraščal zaradi različnih razlogov: zato ker se je število usposobljenih, kvalificiranih babic nenehno zmanjševalo, ker je bila domača asistenca zdravnika za večino žensk predraga in ker so porodnišnice postajale centri, kjer so se porodi odvijali vedno bolj varno tako za matere kot za otroke. Roditi ob najboljši strokovni pomoči, pa je postal v drugi polovici 20. stoletja na Slovenskem splošen, družbeno pospeševan in zaželen standard; Žnidaršič, Ženske; Irena Rožman: Peč se je podrla! Kultura rojstev na slovenskem podeželju v 20. stoletju. Ljubljana 2004.

⁴⁶ Zakaj je bilo temu tako prav na Kosovu, pa je seveda že povsem drugo vprašanje. V Sloveniji je bila izgradnja infrastrukture, namenjene ženskam in njihovim specifičnim potrebam, ena od prioritet ženskega gibanja že vse od časov kraljevine Jugoslavije; ženske so organizirano in vztrajno zahtevale najprej od države, da deluje tudi v njihovo korist. In k temu so same veliko prispevale, ne nazadnje s prostovoljnimi delom, materialnimi prispevki ipd. Odsotnost ženskega gibanja se na Kosovu kaže kot ena od osrednjih značilnost primerjalne zaostalosti v 20. stoletju.

⁴⁷ Leta 1971 je na Kosovu prišlo na eno ginekološko kliniko ali ginekološki svetovalni center več kot 9000 žensk v rodni dobi (v Sloveniji je bilo razmerje tri krat bolj ugodno); slabše razmerje so imeli tedaj le v ožji Srbiji z več kot 11.000 žensk na institucijo. Prav tako so bili slabi kazalniki zasedenosti zdravnikov in medicinskih sester; na enega zdravnika je leta 1971 prišlo na Kosovu skoraj 4000 prebivalcev (v Sloveniji okoli 1300), na medicinsko sestro pa skoraj tisoč prebivalcev (v Sloveniji okoli 500). Kosovo je imelo tudi najmanjše število zdravnikov specialistov ginekologov: v letu 1971 le 19, kar je pomenilo, da je na vsakega ginekologa prišlo 18.724 kosovskih žensk v rodni dobi. V: Socialni aspekti planiranja porodice, str. 104-106, tabela 3, tabela 5, tabela 6.

⁴⁸ SOK: Statistics of Births in Kosovo, 7/2008, tabela 1.2.

⁴⁹ Občine z višjimi deleži rojenih zunaj zdravstvenih institucij so v letu 2007 bile: Dragashi z 25,6%, Kacanik z 37,6%, Klina z 14,9%, Rahoveci z 21,1% in Melisheva z 18,7%. V nekaterih od teh občin so opazno višji od hkratnega kosovskega povprečja, ki znaša za leto 2007 8% vseh rojenih, tudi deleži mrtvorojeni otrok; v Kacaniku in Klini 9,1%, v Rahoveci pa celo 12,6%; V: SOK: Statistics of Births in Kosovo, 7/2008, tabela 1.9.

⁵⁰ V letu 2004 5,3% in leta 2007 8,5%. V: SOK: Analysis of the Vital Statistics, 7/2008, str. 23; SOK: Statistics of Births in Kosovo, 7/2008, str. 19, tabela 1.9. V Sloveniji so ti deleži nižji in v letu 2000 je, na primer, bilo od vseh živorojenih otrok 3,7% mrtvorojenih; deleži mrtvorojenosti so v Sloveniji padli pod 10% v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. V: SURS: <http://www.stat.si/doc/pub/rr798-2003/5/T05-02-01.htm>, dostop 20. 6. 2009.

otrok opazno višja, kot to velja za mlajše skupine.⁵¹ Tisto, kar je na Kosovu posebno, pa zadeva nenavadno pogostnost mrtvorojenosti v skupini prvorojencev. Po podatkih lahko ugotovimo, da so deleži mrtvorojenih prav pri prvorojencih visoki; stopnje mrtvorojenosti so glede na vse živorojene prvorojence, ki so sicer številčno najmočnejša skupina novorojenčkov, v letu 2007 15,2‰, pri naslednjih rojstvih so stopnje nižje (pri drugorojenih 3,3‰ in pri tretjerojenih 3,4‰), pri četrtojenih pa dosežejo drugi vrh z 20‰, najverjetneje v povezavi s starostjo matere.⁵² Tako kot pri smrtnosti dojenčkov velja tudi na tem mest ponoviti, da so (po statistiki sodeč) na Kosovu najbolj ogrožena življenja prvorojenih otrok; zakaj je temu tako, bi bilo treba podrobneje raziskati in verjetno upoštevati mnoge dejavnike, od načinov edukacije za materinjenja, ob očitno neučinkovitih tradicionalnih praksah nege, ki se prenašajo 'iz roda v rod', vpliv starosti (oziroma izjemne mladosti, nezrelosti) mater. Prav posebne pozornosti pa bi bilo vredno preučevanje pojava visoke stopnje nezakonskosti med prvorojenci, saj podatki napeljujejo na to, da se večina porok zgodi ne le po 'konzumaciji' spolne zveze, ampak po 'dokazani' fertilni sposobnosti ženske. Na pomen fertilne sposobnosti ženske za vzpostavitev in obstoj zakonske zveze kažejo tudi podatki o ločitvah, ki so pogoste prav v mlajših skupinah prebivalstva, v skupinah, v katerih je bila zakonska zveza kratkotrajna.⁵³ Da so prav otroci eden od najpomembnejših razlogov za obstoj in kakovost zakonske zveze, kažejo tudi terenske raziskave, opravljene med kosovskimi materami.⁵⁴

⁵¹ V letu 2001, ko je bil delež mrtvorojenih glede na vse živorojene v Sloveniji 4,9‰, je bila stopnja mrtvorojenosti v starostnih skupinah mater od 15 do 19 let 9,1‰, od 20 do 24 let 4,3‰, od 25 do 29 let 4,7‰, od 30 do 34 let 3,8‰, od 35 do 40 let 7,3‰ in pri materah, starejših od 40. let, 18,2‰. V: SURS: <http://www.stat.si/doc/pub/rr798-2003/5/T05-07-01.htm>, dostop 20. 6. 2009. Za razumevanje vpliva starosti na mrtvorojenost je bistveno ugotavljati deleže mrtvorojenih glede na vse živorojene, znotraj konkretne starostne skupine mater. Ob takem branju statističnih podatkov ugotovimo tudi na Kosovu, da se delež mrtvorojenih bistveno povečuje sorazmerno z naraščanjem starosti matere ob porodu: v letu 2007 je bila stopnja mrtvorojenosti v starostni skupini mater od 19 let 4,2‰, 20-24 let 5,9‰, 25-29 let 6,8‰, 30-34 let 11,6‰, 35-39 let 10,9‰, 40-44 let 24‰, nad 45 let 32,8‰. V: SOK: Statistics of births in Kosovo, 7/2007, tabela 1.15 in tabela 1.22.

⁵² SOK: Statistics of births in Kosovo, junij, 2007, tabela 1.22, tabela 1.14. Tudi v Sloveniji je večina mrtvorojenih rojenih kot prvorojencev, vendar je to dejstvo povezano z nizko stopnjo rodnosti; tako je bilo od vseh živorojenih prvorojencev 9,9‰ mrtvorojenih; V: SURS: http://www.stat.si/letopis/1992/1992_04.pdf, tabela 4-14, dostop 20. 6. 2009.

⁵³ Po podatkih SOK se deleži ločitev na Kosovu v zadnjih letih povečujejo (čeprav bi za realnejšo oceno potrebovali dolgotrajnejše podatke) in dosežajo od 7,9‰ ločitev glede na sklenjene zakonske zveze v letu 2004 do 9,3‰ v letih 2006 in 2007. Skoraj polovico, 48,5%, vseh ločenk predstavljajo ženske v starostnih skupinah do 29 let, v skupinah, povprečne starosti žensk ob poroki; od teh ločenk jih je 4,6% mlajših od 20 let, 45,1% mlajših od 25 let in 50, 3% mlajših od 30 let; V: SOK: Women and Men in Kosovo 4/2009; tabela: Marriages and Divorces, 2002-07, str. 24; tabela: Divorces Clasified by Sex and Age-Groups, 2006 and 2007, str. 25. V Sloveniji se število novih sklenjenih zakonskih zvez nenehno zmanjšuje in Slovenija je glede na te podatke na zadnjem mestu med državami EU; V Sloveniji narašča starost nevest in ženinov (leta 2005 so bile neveste v povprečju stare 28,2 leta, ženini 30,6 leta), prav tako se povečuje število ločitev: leta 1980 je bil delež ločitev glede na število sklenjenih zakonskih zvez 18,7%, leta 1990 21,8%, leta 2004 36,8% in leta 2005 45,9%. V povprečju je leta 2005 do ločitve prišlo po 16 letih trajanja zakonske zveze; V: SURS: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=363, dostop 20. 6. 2009.

⁵⁴ Mirjana Rašević: Žena i rađanje na Kosovu i Metohiji. V: Stanovništvo, 2000, št. 1-4, str. 188-194. <http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0038-982X/2000/0038-982X0001188B.pdf>, dostop 20. 6. 2009.

Drugi elementi procesa modernizacije pa so na Kosovu izjemno slabo zaznavni; tako nimamo na razpolago sodobnejših podatkov, ki bi pojasnjevali načine urejanja, načrtovanja rodnosti, spreminjanja rodnostnega vedenja (na primer uporaba kontracepcije, pogostnost dovoljenih abortusov ipd.). Prav tako so kazalniki, ki so (bili), denimo, v Sloveniji odločilno povezani s potekom demografskega prehoda, na Kosovu zelo neugodni: izobraževanje in zaposlovanje žensk, njihova ekonomska samostojnost. Vendar se prav znotraj teh področij nakazujejo odločilne spremembe v prihodnosti: deleži žensk med vključenimi v izobraževalne programe se povečujejo, možnosti zaposlovanja žensk pa naraščajo skladno s stopnjo dosežene izobrazbe.⁵⁵

Maskuliniteta

Prav na koncu moramo omeniti še eno primerjalno posebnost sestave kosovskega prebivalstva: v celotni kosovski populaciji so ženske v manjšini. Po podatkih SOK predstavljajo moški na Kosovu vseskozi večinski del prebivalstva,⁵⁶ s čimer predstavlja Kosovo pravo izjemo med evropskimi državami; v Evropi ni niti ene države, razen Kosova, seveda, kjer bi moški predstavljali večino njenega prebivalstva.⁵⁷ Primerjalno najvišja stopnja maskulinitete je za Kosovo značilna vsaj od obdobja socialistične države, ko je, na primer, leta 1961 znašala kar 1045; hkrati je bila najnižja prav v Sloveniji z 916 moških na tisoč žensk.⁵⁸ Ko govorimo o številčnem razmerju med moškimi in ženskami znotraj celotne populacije v prostorih, kjer so moški v manjšini, opazimo zanimivo dejstvo: v vseh teh okoljih med novorojenci prevladujejo dečki, vendar se njihovi deleži začnejo zmanjševati že takoj ob rojstvu. Za moške vseh starostnih skupin je značilna višja stopnja umrljivosti, prav tako je stopnja mrtvorojenosti pri dečkih višja kot pri deklicah.⁵⁹ Masku-

⁵⁵ SOK: Women and Men in Kosovo 4/2009, Education, str. 27-36; Labor Market, str. 37-45.

⁵⁶ Leta 2002 je bilo 50,5% prebivalstva Kosova moških, leta 2003 51%, leta 2004 50,8%, leta 2005 51,2%, leta 2006 in 2007 50,5%; V: SOK: Women and Man in Kosovo, 3/2009, tabela: Total population in Kosovo (in 1000's), str. 12.

⁵⁷ Maskuliniteta, merjena na 100 žensk (ali na 1000), se v evropskih državah giblje med 85 (Ukrajina, Estonija) in 99 (Irska, Nizozemska, Norveška, Srbija in Črna gora) in le v Makedoniji in na Islandiji doseže uravnoteženo razmerje 100 : 100. Na drugi strani najdemo v svetovnem merilu države, kjer je stopnja maskulinitete visoka, npr., najvišja v Združenih arabskih emiratih s 214 moškimi na 100 žensk, v Kuvajtu s 150, v Omanu s 128, v Pakistanu in na Kitajskem s 106, v Indiji s 105, v Iranu in Iraku s 103 moškimi na 100 žensk. V: Poročilo OZN za leto 2004, tabela: VIII. 1, Total population by sex and sex ratio by country http://www.un.org/esa/population/publications/WPP2004/2004Highlights_finalrevised.pdf, dostop 20. 6 2009. Seveda so razlogi za visoke stopnje maskulinitete v omenjenih državah lahko zelo različni, vendar vsaj za Jugovzhodno Azijo in Kitajsko vemo, da je posledica predvsem infanticida deklic ali spolno selektivnih splavov.

⁵⁸ Dolfe Vogelnik: Uvod v socialnoekonomsko statistiko. Ljubljana 1979 dalje Vogelnik, Uvod, str. 98.

⁵⁹ Po statističnih podatkih, ki so nam dostopni za obdobje od 19. stoletja dalje, velja, da imamo znotraj zahodno- in srednjeevropskih držav med prebivalstvom nenehne presežke žensk; podobno razmerje, več žensk kot moških, se zelo hitro vzpostavi tudi v ZDA. Na drugi strani pa so predvsem jugovzhodne in vzhodne evropske države tiste, ki imajo nenehne presežke moških. Najverjetneje gre v teh okoljih iskati vzroke v kulturnih in ne morda v naravnih specifikah; terenske študije so npr. pokazale, da v izrazito patriarhalnih skupnostih niso navajali števila hčera, omembe vredni so bili le sinovi; Maria N. Todorova: *Balkan Family Structure and the European Pattern*. The American University Press, 1990; Richard A. Wagner: *Children and Change in Orašac, 1870-1975: A Serbian Perspective on Fertility Decline*. University of Massachusetts, 1992. V Jugoslaviji se je razmerje med številom moških in žensk začelo spreminjati v korist žensk v Srbiji po drugi svetovni vojni, medtem ko je ostalo na Kosovu in v Makedoniji nespremenjeno, čeprav so deleži žensk postopoma naraščali.

liniteta se je na Kosovu v zadnjega pol stoletja znižala in se v zadnjih letih giba med 1021 (v letih 2002 in 2007) in 1050 (leta 2005). Podatki o spolu novorojenčkov za leto 2004 na Kosovu pravijo, da je med njimi stopnja maskulinitete 108, kar pomeni, da je od vseh novorojencev slabih 52% dečkov. Podatek je primerjalno zanimiv, saj znotraj demografske statistike velja kot konstantno (in za demografske projekcije uporabno) razmerje med rojenimi dečki in deklicami 105 : 100,⁶⁰ kar pomeni, da se na Kosovu rojeva primerjalno več dečkov kot v drugih evropskih državah. Kosovska analiza vitalne statistike ob tem navaja še ugotovitev, da je stopnja maskulinitete odvisna od etnične pripadnosti staršev; med nealbanskim, predvsem srbskim, prebivalstvom naj bi bila opazno nižja.⁶¹ Prav tako naj bila maskuliniteta odvisna od strukture okolja: v urbanih okoljih naj bi bila nižja, v ruralnih višja.

"Občine z večjimi deleži srbskega prebivalstva imajo nižje vrednosti koeficienta maskulinitete in višji koeficient feminitete. Zlasti je koeficient maskulinitete višji od povprečja v tistih občinah, kjer prevladuje albansko prebivalstvo, medtem ko imajo mestne občine srednji koeficient maskulinitete in feminitete otrok. Zemljevid 6 kaže večino občin (25), ki imajo koeficient maskulinitete med 100 in 125 ali 1000 in 1250. Občine z večinskim srbskim prebivalstvom (kljub omejenim podatkom) kažejo nižji koeficient maskulinitete v primerjavi z občinami z albanskim prebivalstvom. Te podatke je treba dodatno analizirati, da bi ugotovili ali gre za delovanje naravnega ali kakega drugega dejavnika."⁶²

Pripomba avtorjev analize je nedvomno na mestu, vendar je to dejstvo, s katerim se srečujemo v vseh okoljih: v populacijah se po pravilu rojeva sicer nekoliko več dečkov kot deklic, nadpovprečno velika številčna prevlada dečkov med rojenimi pa se ob natančnejših raziskavah najpogosteje izkaže kot posledica nasilnih posegov, kot so detomor pri deklicah ali spolno selektivni splavi. Vprašanje, zakaj je prav za albansko populacijo značilna primerjalno visoka stopnja maskulinitete med rojenimi, je raziskovalno nedvomno zanimivo, seveda ob predpostavki, da se odrečemo mnenju, da jo pogojujejo 'naravne' posebnosti albanskega prebivalstva, ki proizvajajo višje deleže moških. Mnenje o 'naravnih' posebnostih je toliko bolj vprašljivo, če upoštevamo dejstvo, da je Kosovo od nekdaj izrazilo prehodno ozemlje, kjer so se medsebojno mešale mnoge etnije, in da izkazujejo albanski moški visoko asimilacijsko sposobnost. Vzroke za nadpovprečne stopnje maskulinitete moramo najverjetneje iskati med kulturnimi posebnostmi, vendar je vprašanje prav iz tega zornega kota občutljivo in zahteva nabor mnogih podatkov, ki nam trenutno niso na razpolago. Podatki, na primer, glede spola mrtvorojenih, so nezanesljivi in vsekakor pomanjkljivi tako po samem naboru kot po drugih določevalcih; na tem mestu bi nas nedvomno zanimala tudi etnična pripadnost mater mrtvorojenih in umrlih dojenčkov. Tako v analizi rojstev na Kosovu⁶³ v

Prejkone ostaja odprto vprašanje, zakaj so nekatere kulture 'uspešnejše' pri preživetju dečkov kot druge in zakaj se kažejo sodobnejše, industrializirajoče se družbe kot dečkom manj 'naklonjene'. V: Žnidaršič, Ora et labora, str. 47-61.

⁶⁰ Vogeltnik, Uvod, str. 170.

⁶¹ Zaradi tega bi bilo nedvomno zanimivo primerjati stopnje maskulinitete v daljšem časovnem obdobju glede na etnično pripadnost prebivalstva; predpostavimo namreč lahko, da se je maskuliniteta začela dvigovati v obdobju po ustanovitvi socialistične Jugoslavije, vzporedno z naraščanjem deleža albanskega prebivalstva v pokrajini.

⁶² SOK: Analysis of the Vital statistics 7/2008, str. 24.

⁶³ SOK: Statistics of Births in Kosovo, 7/2008.

uvodni tabeli Vital occurrennes in Kosovo by years na strani 7 ne moremo najti števila mrtvorojenih, čeprav tabela predvideva ta podatek, namesto podatka o mrtvorojenih prinaša namreč podatek o smrtnosti dojenčkov; v tabeli 1.21 na strani 27, ki prinaša med drugim tudi podatek o spolu mrtvorojenega, navajajo kot skupno število mrtvorojenih dečkov 160 in 120 mrtvorojenih deklic, v tabeli 1.23 na strani 29, ki prinaša število mrtvorojenih po spolu in mesecu rojstva, pa naj bi bilo mrtvorojenih 160 deklic in 120 dečkov. S primerjavo različnih opravljenih analiz lahko sklepamo, da je napačna tabela 1.23 na strani 29 in da je torej mrtvorojenost (tudi) na Kosovu pogostejša pri dečkih kot pri deklicah.

Glede procesa 'uravnoteženja' številčnega razmerja med spoloma, na katerega ob večji maskuliniteti ob rojstvu otrok vpliva, na primer v Sloveniji (in tudi drugje), večja stopnja umrljivosti moških vseh starostnih skupin, imamo na Kosovu prav tako opraviti s posebno situacijo, povezano morda s pomanjkljivimi podatki: podatki glede smrtnosti novorojenčkov kažejo, da je bila smrtnost višja pri deklicah vse do leta 2005, ko so se razmerja obrnila v 'škodo' dečkov.⁶⁴ Ob tem je zanimivo, da se avtorji nagibajo k predpostavki, ki je glede na statistične podatke upravičena tudi za druge prostore, vendar razlogi zanjo nikjer niso pojasnjeni: "Večletno spremljanje umrljivosti dojenčkov, starih manj kot leto dni, kaže, da je odpornost dečkov nižja in manj stabilna kot pri deklicah,"⁶⁵ oziroma na drugem mestu, "Znano je, da so novorojenke imune v prvih dneh ali mesecih življenja."⁶⁶ Avtor namreč dalje navaja: "Podatki za leto 2004 kažejo, da je od 415 umrlih dojenčkov bilo 43,9% dečkov in 56,1% deklic."⁶⁷ Nedvomno pa z zapisanim avtor izraža neko skupno prepričanje o večji 'naravni' odpornosti novorojenih deklic v primerjavi z dečki, kar se lahko za deklice konča tragično. Vsekakor bi bile nujne natančnejše raziskave o vzrokih tako mrtvorojenosti kot smrtnosti pri dojenčkih.

Glede na primerjavo smrtnosti med moškimi in ženskami po starostnih skupinah lahko sklepamo, da so za ženske najnevarnejša obdobja v življenju tako ali drugače povezana z rojstvom: najprej z lastnim, nato z rojevanjem otrok,⁶⁸ pri moških pa je ritem smrtnosti ravno obraten: najnevarnejše je obdobje mladosti in zgodnje odraslosti, drugo nevarno obdobje pa nastopi okoli petdesetega leta starosti. Razpoložljivi podatki vsekakor namigujejo na to, da je maternalna umrljivost na Kosovu še vedno problematična in pomembna tudi pri vzpostavljanju številčnega razmerja med spoloma.⁶⁹ Glede številčnega razmerja med spoloma znotraj posameznih starostnih skupin prebivalstva na Kosovu prav tako ne moremo ugotoviti nedvoumnega stanja, kajti vsi statistični prikazi ponazarjajo le razpo-

⁶⁴ SOK: Women and Men in Kosov, 4/2009, str. 19.

⁶⁵ SOK: Women and Men in Kosov, 4/2009, str. 20.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ SOK: Women and Men in Kosov, 4/2009, str. 19.

⁶⁸ Stopnje smrtnosti pri ženskah glede na starostno skupino so najvišje ob rojstvu, nato strmo upadejo in se začnejo znova zviševati okoli 20. leta, ko vstopi večina žensk na Kosovu v obdobje materinstva, po koncu rodne dobe, po 45. letu starosti, sledi drugi padec smrtnosti pri ženskah, ki se nato nadaljuje v konstantni rasti smrtnosti v starejših življenjskih obdobjih ženske. V: SOK: Analysis of the Vital Statistics, 7/2008; Graf 29, str. 32.

⁶⁹ Glede maternalne umrljivosti na Kosovu nam ni uspelo pridobiti nobenega podatka; v Sloveniji je smrtnost žensk, povezana z zapleti okoli nosečnosti, poroda in poporodnega obdobja, izjemno redkok dogodek: v obdobju od 1985 do 2007 je bilo takih primerov od 0 do 3 na leto. V: SURS: <http://www.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>, dostop 20. 6. 2009, tabela: Umrlji po vzrokih smrti in spolu. Vsekakor je stopnja maternalne umrljivosti eden od pomembnih dejavnikov maskulinitete tradicionalnih družb.

reditev po starostnih skupinah znotraj istega spola; po teh podatkih⁷⁰ naj bi bila najmočnejša skupina pri ženskah, starih med 25 in 54 let, kar velja sicer tudi za moške, vendar v manjšem deležu. Če si pri oceni deležev žensk in moških znotraj posameznih starostnih skupin pomagamo s starostno piramido prebivalstva Kosova,⁷¹ opazimo, da je žensk v vseh starostnih skupinah prebivalstva, mlajšega od 50 oziroma 55 let, manj kot moških.

Sklep

Preučevanje kosovskega prebivalstva in njegovega gibanja je nedvomno raziskovalni izziv. Opraviti imamo s prav izjemno prebivalstveno strukturo, ki ji znotraj evropskih prostorov ne najdemo primere. Demografski prehod, ki se je, na primer v Sloveniji zaključil, je na Kosovu zastal in povzročil prav posebno situacijo. Tako kot je na potek in iztek prehoda v Sloveniji ključno vplivala modernizacija družbe, ki obsega celotno transformacijo od gospodarske in družbene preobrazbe do transformacije vsakdanjega življenja, so na potek in zastoj prehoda na Kosovu vplivali politični dogodki, zaznamovani in pospeševani predvsem z medetnični spopadi kot bistvenim elementom procesa nacionalne emancipacije albanske skupnosti na Kosovu. Tisto, kar se je dogajalo v politiki večine Evrope, tudi Slovenije, predvsem v 19. stoletju, se je zgodilo na Kosovu v povsem drugačnih razmerah 20. stoletja. In glavna posledica tega procesa, ki je predstavljal eno glavnih nevralgičnih točk v socialistični Jugoslaviji, je bil prav zastoj modernizacije, ki je bila v kosovskih pogojih stigmatizirana kot vsiljen poseg od zunaj in kot grožnja nacionalnim interesom albanske skupnosti. Vztrajanje na domnevno tradicionalnih (in etnično razlikovalnih) vrednotah in načinih življenja med Albanci je oviralo uspešno prenašanje in širjenje novih znanstvenih spoznanj in tehnologij, ki bi bistveno posegle v življenje posameznikov in spremenile njihova pričakovanja. V kolikšni meri je bila za potrebe doseganja primerjalne etnične premoči in s tem siceršnje moči Albancev na Kosovu instrumentalizirana tudi rodnost, je težko govoriti, vsekakor pa je bil argument številčne prevlade albanske skupnosti na Kosovu pogosto uporabljan (in izrabljan).

Kosovo je danes tako demografsko kot ekonomsko in družbeno poseben prostor, ki je na pragu velikih sprememb. Glede na demografske trende je Kosovo na točki, ko se bo demografski prehod (verjetno) začel pospešeno odvijati in bo preoblikoval celotno družbo. Kot izrazite pospeševalce v tem procesu vidimo trende, ki se jasno nakazujejo prav v zadnjih letih po razglasitvi samostojnosti: upadanje rodnosti, upadanje specifičnih delov smrtnosti, predvsem mrtvorodenosti in smrtnosti dojenčkov in majhnih otrok, 'uravnoteženje' številčnega razmerja med spoloma, predvsem z zniževanjem maternalne umrljivosti in umrljivosti moških mlajših starostnih skupin, postopno spreminjanje starostne strukture prebivalstva; to so tisti demografski trendi, ki bodo pomembni za nadaljnji razvoj Kosova in s katerimi se Kosovo že danes približuje evropskim državam.

---

⁷⁰ SOK: Women and Men in Kosovo, 4/2009, Graf: Population by age-groups (%), str. 14.

⁷¹ <http://www.censusbureau.biz/ipc/www/idb/country.php>, dostop 20. 6. 2009, Population pyramids.

Sabina Žagar Žnidaršič

KOSOVO AND SLOVENIA - COMPERATIV ANALYSIS OF DEMOGRAPHICAL TRANSITION

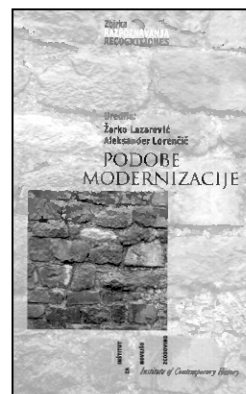
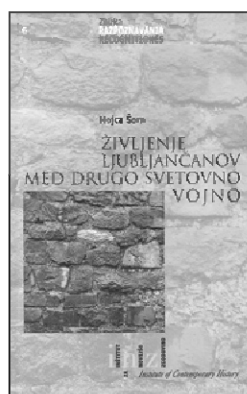
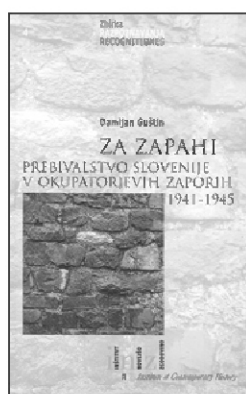
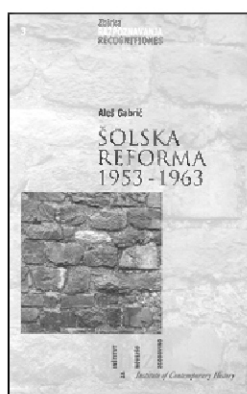
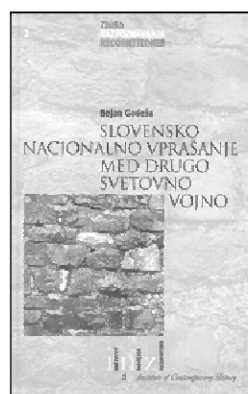
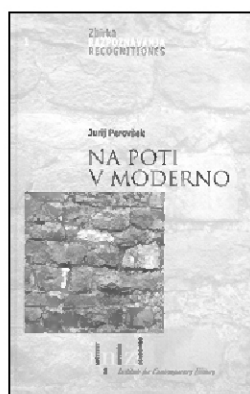
S u m m a r y

Since the end of World War I until the 1990s, the Republic of Slovenia and Republic of Kosovo shared a common state framework. These territories were the parts of the Yugoslav state the furthest apart - not only geographically, but especially with regard to the rate and direction of internal development. These differences were also clearly reflected in the characteristics of the demographic developments at both territories. While in the Republic of Slovenia the demographic transition proceeded and concluded in the last two hundred years, in the territory of the Republic of Kosovo it started later, reaching the peak of its first stage in the period of the socialist Yugoslavia (1945-1991), while the political events of the final decades of the 20th century radically intervened in its further development. The process of the demographic transition in Kosovo was severely hindered by the selective modernisation process, which took place due to political reasons.

Available statistical resources represent an important problem for the explorers of demographic developments in the territory of the today's Republic of Kosovo. While in the Republic of Slovenia we have an extensive database of statistical information for at least the last one hundred and fifty years, in the territory of the Republic of Kosovo we seriously have to take into account censorship during at least two time frames: before the establishment of the Kingdom of Yugoslavia and in the final decades of the 20th century, after the general population census in 1981, in the time of escalating political unrest. The efforts of the Statistical Office of Kosovo in the field of ongoing collection of (selected) statistical data about the population since 2002 are extremely important. We are also looking forward to the first general population census soon to be carried out in the new state. Due to the information problems, we have focused on establishing the most important demographic trends and on registering the important issues, which cannot be answered suitably because of the nature of the data available.

Today the Republic of Kosovo has one of the most exciting population structures in Europe. It is a state with the highest percentages of the young population and high population growth, which is the consequence of a (comparatively) high birth rate and extraordinarily low mortality, as well as with a high rate of marriages and simultaneously a high rate of (especially) firstborn children of unmarried couples, and a high masculinity rate. However, the statistical data collected in the last years indicate significant changes, pointing towards a radical change in the future of the democratic transition. In the Republic of Kosovo fertility is gradually decreasing, getting close to the rate in some (although rare) European Union states, for example Ireland. The correlation between the decreasing fertility rate and decreasing infant mortality rate is evident. Both processes are tightly connected and also demonstrate an incredible simultaneousness; the information of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo indicates that the turning point is the year 1989/90, otherwise a period of the escalating violence in Kosovo. The trend of the decreasing masculinity of the whole population is also noticeable. With regard to this the structure of the environment appears as one of the key elements of the changing statistical relations between the genders - in urban environments masculinity rate has decreased in recent years.

The most important factors, indicating and promoting radical changes of the Kosovo population trend, are undoubtedly related to the process of modernisation - efficient dissemination and use of new knowledge and technologies. Since the Kosovo reality has for decades been governed especially by the ethnic oppositions and competition that the lives of virtually everyone have been subordinated to, today the main challenge for the Kosovo state community is to ensure the conditions for the realisation of the individual needs and plans. In all environments under consideration, women and their specific needs turned out to be an important indicator of the development and modernisation of the actual society; and the situation of women should be paid more attention to in the future. This is not so much a question of equality, which is by no means questionable in the Republic of Kosovo. It has more to do with the specific issues regarding gender differences; the modernisation of the society under consideration is also measured by its ability to consider, acknowledge and support the differences and needs, (also) gender-related, of its population.

Knjižna zbirka Inštituta za novejšo zgodovino
RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES